

Mikulášek, Alexej

Monografie nikoli marginální

Opera Slavica. 2022, vol. 32, iss. 1, pp. 87-91

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2022-1-11>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145269>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

<https://doi.org/10.5817/OS2022-1-11>

Monografie nikoli marginální

DANIŠOVÁ, N.: *Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch: Tematologicko-kultúrne súvislosti*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2021, 202 s. ISBN 978-80-558-1807-8.

Monografie vznikala v rámci dvoch projektů, a to vědecko-výzkumného projektu APVV-17-0026 *Tematologická interpretácia, analýza a systemizácia arcinaratívov ako semiotických modelov životného sveta a existenciálnych stratégií* a univerzitního grantového projektu UGA II/3/2020 *Modely transformácie v kultúrotvorných príbehoch: arcifigúra šibala a motív transformácie ako lsti*. Její autorka v současnosti pracuje jako odborná asistentka a výzkumná pracovnice Ústavu literární a umělecké komunikace Filozofické fakulty UKF v Nitře.

Na úvod Nikola Danišová píše, že „[p]redkladaná monografia sa zacieluje na starobylú a osobitú arcifigúru šibala (trickstera), ktorá sa objavuje v nábožensko-mytologických predstavách každého civilizačno-kultúrneho okruhu v širokom diapazóne možných konkretizujúcich stvárnení: od pažravého, sexuálne chtivého kojota a božského havranieho šibala severoamerických Indiánov cez nevyspytateľného, škodoradostného gréckeho boha Herma a afrického boha osudu Ešua až po ikonického nemeckého figliara Tilla Eulenspiegela či bláznivého Ivana z ruského folklóru“.¹

Autorka navazuje na výzkumy Michaila M. Bachtina (teorie lidové smíchové kultury), Karla Kerényiho (bádání v oblasti archetypální, např. „pikareskej mytológie“, s. 7), Lubomíra Plesníka a Mariany Čechové (v oboru „arctextuální tematologie“ rozvíjené na badatelčině pracovišti v Nitře), využity však byly i mnohé další podněty (J. Campbell, U. Eco, M. Eliade, A. J. Greimas, R. Hošek, C. G. Jung, J. Komorovský, C. Lévi-Strauss, J. Meletinskij, V. Propp, P. Radin atp.).

Monografie nese skromný název *Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch*; už v úvodu i na několika dalších místech je prezentována jako „poznámkový materiál či prvotný ‚vhlad‘ do zvolenej témy“; jako pouhé „pokusy“ či „hypotézy“ svého druhu. Autorkou zvolený postup a přístup k látce (včetně terminologie) však svědčí o přísně systematickém, až „exaktním“ záměru, jenž metodologicky částečně navazuje na výzkumy „nitranské školy“ literární komunikace, jakkoli její rozměry podstatně rozšiřuje interdisciplinárními, strukturálně komparativními hledisky.

Je rozdělena do tří výkladových oddílů. První část důmyslně komponovaného triptychu je nazvána *Pokus o definíciu archetypálnej figúry šibala* a těží z výzkumů

1 DANIŠOVÁ, N.: *Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch: Tematologicko-kultúrne súvislosti*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2021, s. 7.

komparativní mytologie a religionistiky, kulturní a strukturální antropologie a rovněž hlubinné psychologie. V kapitole druhé (*Štyri vidy zakladajúceho šibalského naratívu*) vymezuje „štyri vidy (*modely, schémy*) zakladajúceho šibalského naratívu“,² které podle autorky těsně souvisejí s bazálními sférami nábožensko-mytologického a ideologicko-společenského myšlení lidstva: „*kozmológia* (Civilizátor), *aspekt tela a telesnosti* (Poživatel), *kategória posvätna* (Blázon) a *satiricko-eschatologický princíp* (Figliar)“.³ Kapitola třetí *Štrukturálna sémantika šibalských funkcií*, míněná jako závěr monografie, nabízí rovněž „*klasifikačnú schému, tzv. kombinatorický kompas*“, jež je představen jako „*praktická pomôcka pri klasifikácii konkrétnych šibalských postáv v jednotlivých arcinaratívoch*“.⁴

Nikola Danišová pracuje s pečlivě vybraným vzorkem transkulturních, žánrově poměrně heterogenních jevů (od kmenové mytologické pověsti a folklorní pohádky přes tradovanou zábavnou historku či anekdotu až ke křesťanské legendě). Prostřednictvím intertextuální a interkulturní konfrontace, strukturně typologické i tematologické komparace popisuje konstitutivní principy vyobrazení postavy „šibala“, jak se tato objevuje v nábožensko-mytologických představách různých kulturně historických a civilizačních okruhů. Podle autorky jde o osobitou a nezaměnitelnou postavu, která je pro svůj nejednoznačný a proměnlivý charakter těžko uchopitelná (explikovatelná i kontextově interpretovatelná). Setkáváme se s archetypální „figurou“, jež ovšem může být přeměněna i ve stereotypní (popř. takto hodnotitelnou, ale to je už jiný problém). Je definovaná obecně typologickými vlastnostmi, z nichž Danišová explicitně uvádí 1. absenci vnitřního vývoje postavy, 2. hodnotovou ambivalenci jejích činů, 3. „*prefíkanosť*“, 4. „*liminarit[u]*“, 5. transformační schopnosti a konečně „*komicko-groteskní*“ (karnevalovou) poetiku.⁵ V kompoziční struktuře „*naratívu / tematického algoritmu*“ spatřuje opakující se postup: „*nástup postáv na scénu a ich charakterové vymedzenie (expozícia) → šibal spôsobuje žartovne-podvodným konaním konflikt → šibal uniká z „miesta činu“ (exodus)*“.⁶

Postavu šibala pak konkretizuje do čtyř už výše uvedených „*variantov, t.j. samostatných vidov s vlastnou logicko-obsahovou sujetovou schémou*“. Každý z těchto typů představuje „*abstraktnú archetypálnu sémantému*“.⁷ První z nich, tzv. civilizátor, „*je funkčný typ šibalskej postavy*“, která sa „*objavuje najmä v etiologických,*

2 Tamtéž, s. 10.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž, s. 11.

5 Tamtéž, s. 171.

6 Tamtéž, s. 172.

7 Tamtéž.

antropogonických a kozmologických mýtoch“. Pomocí nepředvídatelného chování „*prináša ľuďom kultúru a civilizačné výdobytky*“.⁸

Funkci „*požívateľa*“ ztělesňuje šibal „*telesne žiadostivý a neukojený*“,⁹ jemuž je vlastní „*pudovo animálna motivácia [...] konania*“ realizovaná v „*motivickom pláne sexuality a hladu/trávenia*“. Poetika příběhů o „*šibalovi-požívateľovi*“ má tak charakter „*grotesknej obscénosti, dionýzskeho princípu telesnej i duchovnej neviazanosti, chaotickosti a (nad)dostatku*“.¹⁰

S funkcí „*blázna*“ autorka spojuje aspekt duchovního, mystického světa, přičemž tzv. bláznovství „*je v tomto kontexte ponímané ako stigmatizovaný výsledok porozumenia [...] vyššieho tajomstva*“, tj. „*iniciačného mystéria*“.¹¹ Záměrem jeho chování se stává „*náprava človeka i spoločnosti*“, potřeba „*navrátiť sa k pôvodným náboženským ideálom*“ a obnovit cosi posvátného „*v profánnom svete*“.¹² Proto se s ním setkáváme většinou „*v čarovných rozprávkach a hagiografických legendách*“.¹³

A konečně aktivita „*figliara*“, tedy vlastního trickstera, resp. žertěře či šprýmaře představuje destrukci „*tradíciou posvätenému systému*“.¹⁴ Tato postava „*figluje s ostatnými*“, tropí si z nich „*škodoradostné žarty, vysmieva sa ich nedostatkom*“, v důsledku „*dekoronizuje a travestuje svetské i náboženské authority*“ (tamt.). Tento podtyp dle Danišové nacházíme „*prevažne v rozprávkových subžánroch s realistickou a humornou tematikou, v satirických rozprávaniach či alegorických poviedkach*“.¹⁵

Pokud bychom měli připojit několik vpravdě marginálních, tj. „na margo“ připsaných poznámek, týkaly by se dvou oblastí. Jde však spíše o návrhy na doplnění, resp. na perspektivní rozšíření záběru autorčina studia, návrhy limitované látkou z literatury české.

První se týká fenoménu trickstera či šibala velmi rozšířeného v moderní i postmoderní literatuře české i světové, samozřejmě i slovenské; jen z české produkce připomeňme namátkou Haškova „dobrého vojáka“ Švejka, který splňuje všechny rysy badatelkou jmenované coby „*univerzálné*“,¹⁶ ale dokáže být stejně tak „*bláznom*“, „*figliarom*“, „*požívateľom*“ a nepřimo jistě i „*civilizátorom*“ (vnáší svobodu tam, odkud je brutálně a programově vymycována) v řetězci scén a výstupů. Postavu Jirotkova „originálního sluhy“ Saturnina nemusíme připomínat, je v rámci populární

8 Tamtéž.

9 Tamtéž, s. 173.

10 Tamtéž.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž.

13 Tamtéž, s. 174.

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž, s. 171.

literatury s dostatek známá. Z nejnovější produkce nelze nezmínit programového „trickstera“ Abrahama z nedávno vydaného „provokativního románu“ Martina Nezvala *Holky z nezisku*. Všechny tyto, a desítky a desítky dalších, by si zasloužily podrobný tematicko-semiotický, strukturně-mimetický rozbor a systemizaci, možná i citlivější a detailnější typologii.

Druhá poznámka se týká hodnocení těch jevů, jež jsou v monografii označovány jako „*lascivita výrazu a sexuální chtivost*“;¹⁷ protože jsou spojovány i s estetickou hodnotou artefaktu. Chlípnost, motivy „*naturálního fyziologizmu*“ (M. Bachtin) možná vnímáme až puritánskýma očima. Tyto motivy jsou kontinuální součástí slovesné tvorby, hodnocené tu jako odvážně provokující, groteskní a komické, tu jako pokleslé a vulgární: „[...] v inuitskej piesni *Snežná jarabica a havran*, ktorú zapísal počas svojich etnografických výskumov grónsko-dánsky bádateľ Knut Rasmussen, sa tematizuje *havranova chlípnosť. Ludová pieseň krátkej formy je vystavaná na dialógu medzi starým havranom a mladou jarabicou. Jej nízka umelecká úroveň spočíva v hovorovej a impertinentnej lexike*“.¹⁸ Toto hodnocení, jemuž se autorka na jiných místech zcela vyhýbá, je však spíše výrazem individuálního, esteticko-kritického vkusového soudu. Hovorovost ani impertinentnost (coby „*drzá nestoudnost*“) lexika jistě nejsou indikátory nízké či vysoké umělecké úrovně.

Tyto poznámky však nic neubírají monografii na její vysoké badatelské hodnotě a inspirativnosti. Lze jen doporučit její překlad do anglického jazyka.

Alexej Mikulášek

Literatura:

- ČECHOVÁ, M. a kol.: *Osnovné tematické algoritmy v slovesnom umení (s intersemiotickými a interdisciplinárnymi presahmi)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016. 206 s. ISBN 978-80-558-1115-4.
- DANIŠOVÁ, N.: *Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch: Tematicko-kultúrne súvislosti*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2021, 202 s. ISBN 978-80-558-1807-8.
- DANIŠOVÁ, N.: *Metamorfnný motív v arcinaratívoch. Mystérium premeny*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020. 188 s. ISBN 978-80-558-1597-8.
- PLESNÍK, L. a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2008. 472 s. ISBN 978-80-8094-350-9.

17 Tamtéž, s. 92–95.

18 Tamtéž, s. 89.

About the author

Alexej Mikulášek

Constantine the Philosopher University, Faculty of Central European Studies, Institute of Languages and Cultures of Central Europe, Nitra, Slovakia

alexej.mikulasek@seznam.cz

<https://orcid.org/0000-0001-9036-0816>

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

<https://doi.org/10.5817/OS2022-1-12>

Švýcarský slavista William Ritter o Slovensku a střední Evropě

GALMICHE, X. (ed.): *William Ritter voyage en Slovaquie (1903–1914). Images d'un pays rêvé*. Tome I – Textes; Tome II – Livre d'images. Paris: Eur'ORBEM, 2019. 430 stran. ISBN 979-10-96982-11-0.

Francouzský bohemista a slavista Xavier Galmiche, který je znám jako znalec, propagátor a překladatel z české kultury a jejich styků s románským kulturním okruhem, vydal záslužnou dvoudílnou publikaci *William Ritter voyage en Slovaquie (1903–1914)*, která v prostředí západní slavistiky znovu přibližuje složitou a rozporuplnou osobnost švýcarského publicisty, malíře, etnografa, především však nadšeného amatérského slavjanofila Williama Rittera (1867–1955). O životě a díle této osobnosti v česko-slovenském kontextu nemáme až na časopisecké výjimky (L. Bydžovská, E. Kostolná, F. Žákavec ad.) k dispozici rozsáhlejší monografické komentáře a edičně dostupné texty. Pouze v úzkém kruhu znalců Janáčkova hudebního díla se připomíná jeho vztah k tomuto geniálnímu skladateli, jemuž Ritter 1924 nabídl libreto (vzniklé na základě jeho hry *L'ame et la chaire*) jako duchovně programní podklad pro jeho nedokončený houslový koncert pod názvem *Putování dušičky*. Z dochované korespondence asi necelých dvaceti dopisů vyplývá, že Ritter zamýšlel v době již Janáčkovy světové slávy napsat o českém skladateli životopisnou a vzpomínkovou monografii, která se však nikdy nerealizovala (Theodora Straková: *Janáček's Work: A Catalogue of the Music and Writings of Leoš Janáček*, 1997). Galmiche, který